
DOKUMENTUM

EGY ÉLETRAJZ, AMELY TOBB ANNÁL (V.)

SAFFER PÁL

...

Deutscher könyvének kétségtelenül legnagyobb értéke az állandó párhuzam, amit az októberi forradalom korabeli eredeti bolsevik, vagyis a lenini politika és a sztálini politika között von. Nemcsak azért, mert így bepillantást enged a sztálini deformáció lényegébe és méreteibe, hanem azért is, mert így az októberi forradalomnak és az egész orosz szocialista mozgalomnak a sztálinista hamisítások által eltorzított és a sztálinista gyakorlat által beszenyezett képét megtisztítja, és a maga valóságában mutatja be mint az emberi szellem, a szabadság, humánus és demokrácia tündöklő nagy pillanatát.

Hasonlóképpen jár el könyvének azon fejezeteiben is; ahol a két világháború közötti szovjet külpolitikát és a Komintern szerepét tárgyalja. Mindenekelőtt emlékeztet a múltra:

„Konstantinápolynak a mohamedánok kezében kell maradnia...” Ki-jelentjük, hogy a Törökország felosztásáról és Perzsia annektálásáról szóló egyezményt (amit Nagy-Britannia és Oroszország kötöttek 1907-ben) el-tépjük, és semmisnek tekintjük.” Így hangzott a szovjet külpolitika első proklamációjának egyike, amit Lenin és Sztalin írtak alá. Közvetlenül ez előtt a bolsevikok megnyitották a cári diplomácia irattárát, egytől egyig nyilvánosságra hozták az ott talált titkos szerződéseket, lemondtak a haszonról, amit ezek a szerződések hoztak Oroszországnak, kihírdették, hogy végérvényesen szakítanak az orosz imperializmussal, és bejelentet-ték, hogy új korszak kezdődik, amelyben nyíltak és becsületesek lesznek a viszonyok a világ népei között. A forradalom csak igazságos és de-mokratikus békét fogadhat el, „jövátétel és annexió nélkül”, állt ezekben a nyilatkozatokban. A diplomácia történetében példátlan forradalmi idealizmus háttérében a bolsevikoknak az a reménye húzódtott meg, hogy más nemzetek is hamarosan megteremtik a szocialista társadalmat és hogy akkor lemondanak a gyanúmat népek feletti uralomról. Semmi két-ség, a bolsevikok szentül hitték, hogy a cári Oroszország hódító politi-kájának hasznáról való lemondásuk végső fokon nem jelent majd vesz-teséget az új Oroszország számára, mert a nemzetközi szocialista rend-szertől várható erkölcsi és anyagi haszon összehasonlíthatatlanul nagyobb lesz a kapzsiságból származó haszontól... Rövid távra ugyan nagyon is valóságos és tapintható volt ez a veszteség, de ez a bolsevikokat nem

zavarta, mert eltökélték, hogy példát mutatnak a többi ország szocialistáinak ...”

Az események további fejlődése a nemzetközi munkásmozgalomban nem változta be ezeket a reményeket. Ha nem is mondtak le arról az alapvető meggyőződésükről, hogy a világ a szocialista forradalmak korszakába lépett, a bolsevik pártnak be kellett látnia, hogy a kapitalizmus ellenálló képessége nagyobb, mint hitték és a világforradalom folyamatát nem hetekkel és hónapokkal, de legalább évtizedekkel kell majd mérni.

Ennek következményeképpen meg kellett tehát fogalmazni egy olyan diplomáciai tevékenység alaptételeit, amely, számolva az új körülményekkel, amikor „Európa csendes, újra csendes”, biztosítja az európai egyensúlyt és a szovjet államnak a túlélést. Ennek a politikának a szellemében kötnek barátsági szerződést Törökországgal, és kötik meg 1922-ben a rapallói egyezményt.

Külön érdeklődésre tarthat számot az, amit ennek a folyamatnak a leírásában — szabadabb fogalmazásban — a Komintern tragédiájának nevezhetnénk.

„...A bolsevikok kezdetben ideiglenes félmegoldásoknak tekintették a külpolitikai manővereiket. Abban az időben még remélték, hogy Nyugaton kítör a szocialista forradalom. Külpolitikájuk fő eszköze akkor még a Komintern volt, a diplomácia pedig csak segédeszköz. A politikai bizottság határozottan utasította a diplomatákat, hogy semmi olyat ne tegyenek és ne mondjanak, ami kellemetlen helyzetbe hozná a külföldi pártokat. A nagyköveteknek, nem törődve a diplomáciai etikettel, a forradalom agitátoraként kellett fellépni... A két cél — a világforradalom és a békés, sőt baráti kapcsolatok teremtése a többi országokkal — lényegben összeegyeztethetetlen volt; világos volt, hogy az egyiket fel kell áldozni, vagy legalábbis háttérbe kell szorítani, a másik miatt. Annak eldöntése, hogy a kettő közül melyiket választják, attól függött, amit majd a fejlődés válaszul a következő két kérdésre: »milyenek a kilátások a világforradalomra« és »lehetséges-e a szilárd béke a Szovjetunió és a kapitalista világ között?« ...”

„A húszas évek közepén a világesemények feltételelesen ezt az utóbbi tézist látszottak igazolni és 1925 júniusában Sztalin a Szverdlov Egyetem hallgatói előtt tartott beszédében hangot is adott ennek a véleménynek, amikor a szovjet külpolitika legfontosabb kiindulópontjaként azt a feltevést jelölte meg, hogy a Szovjetunió békés elszigetelése még húsz évig, vagyis egészen 1945-ig fog tartani.”

Hogy mekkora volt ez a dilemma, azt mi sem bizonyítja jobban, mint az a tény, hogy a leninizmus egyik alapköve a világforradalomba vetett hit. Ezért Sztalin a maga elgondolásait, a nemzetközi munkásmozgalommal szembeni szkepszisét tulajdonképpen sohasem merte nyíltan kimondani. A külpolitika „átállításhoz” a maga sajátos módján kezdett hozzá.

„...A Komintern tevékenysége abban az időben egyszerűen csak zavarhatta a szovjet diplomáciát, és ez volt az egyik oka, amely arra

kényszerítette Sztalint, hogy megpróbálja megzabolázni ezt az engedetlen, borzas szervezetet. A másik ok a Komintern lehető befolyása volt az oroszországi belső harcokra. Ezekben az években ugyanis az európai kommunista vezetők, habár készek voltak meghallgatni a sikeres orosz forradalomszakértők tanácsait, még mindig egyenrangúan tárgyaltak a szovjet vezetőkkel, és természetesnek, magától értetődőnek tekintették, hogy az orosz belpolitikába is beleszólásuk legyen. Legtöbbje ezeknek az embereknek kezdetben Trockijjal tartott Sztalin ellen, az európai orientációjú bolsevikokkal, az önző, önmaguk és Oroszország felé forduló orosz párttitkárok hierarchiája ellen. Sztalin tehát nemcsak diplomáciai, hanem belpolitikai okokból is kénytelen volt a Kominternre — amely megszokta, hogy soraiban különböző irányzatok, áramlatok, hagyományok és gondolkodásmódok keveredjenek — ugyanazokat a módszereket alkalmazni, amelyekkel az orosz kommunista pártot alakította át »egységessé«.

Sztalin ezt a kulisszák mögül intézte, főleg a Komintern végrehajtó bizottságában ülő emberei révén. Ellenétben Leninnel, aki a Komintern minden kongresszusán felszólalt, és aki, annak ellenére, hogy hivatalosan államfő volt, mégis felelősséget vállalt a Komintern politikájáért, Sztalin, akinek semmilyen hivatalos funkciója nem volt a kormányban, a Komintern egyetlen kongresszusán sem szólalt fel. Az ünnepi üléseken szótlanul ült a pódiumon, hogy a soknemzetiségű delegátustömeg megtapsolhassa és ünnepelhesse — és ez volt minden. Csak a jól beavartottak tudták, hogy a nyilvános vitáknak és nyílt szavazásoknak... mincs semmi jelentőségük és hogy a Komintern egyetlen fontos határozata sem léphet érvénybe, amíg Sztalin jóvá nem hagyja... Más szóval ugyanúgy, mint az orosz pártban, a szűk körű vezető klikk teljesen uralmába hajtotta az egész mozgalmat.

Természetesen Sztalinnak a klikkvezetőség megteremtésére irányuló tevékenysége nagyobbbrést nitokban folyt, a színpalak mögött. Kiszorították minden független szellemű embert, minden lázadót és elégedetlenkedőt, minden teoretikust és radikális literátort, mindazokat az embereket, akik a forradalom spontaneitása idejében vezették az európai kommunizmust. Majd mindegyiküknek volt valami köze a vereségekhez, amelyek a húszas évek elején érték az európai kommunizmust, ez pedig azt jelentette, hogy mindegyikük sebezhető volt, hogy »ki lehetett őket készíteni«. Sztalin természetesen a végsőkig kihasználta a »hibáikat« és »eltevélyedéseiket«, hogy diszkreditálja őket. Tudni kell, hogy az európai kommunisták érzelmileg olyan erősen csüggttek a sokat támadott és sokat rágalmazott orosz forradalmon, hogy már eleve kudarcra volt ítélve úgyszólván minden kommunista vezető, akiről megtudták, hogy az orosz párt ellene van. Maga Sztalin ritkán használta ki közvetlenül az orosz pártnak ezt a tekintélyét. Az egyéneket rendszerint a Komintern végrehajtó bizottsága ítélte el, ezt pedig demokratikus úton választották a Komintern nemzetközi kongresszusain. Ezekben a kongresszusokon azonban természetesen mindig az orosz küldöttség vitte a szót, ez pedig az orosz politikai bizottság utasításainak engedelmeskedett, ahol a többség Sztalin ellenőrzése alatt állt. Ez volt a mechanizmus, amellyel ő a Komintern ellenőrizte. A végrehajtó bizottság orosz tagjainak semmiféle előjoguk nem volt a külföldi pártok képviselőivel szemben, de döntő volt az erkölcsi befolyásuk. Azokban az esetekben, amikor ez sem bizonyult elegendőnek, sorra kerültek a nyomás különböző formái... A külföldi kommunista pártok engedetlen vagy lázadó vezetőit például kelő tiszteletadással Moszkvába, a Komintern központjába hívták munkára, ahol könnyű volt őket ellenőrizni, és ahol ezek tulajdonképpen el voltak vágva otthoni

híveiktől. Ezután mozgósították ellenük a többi kommunista párt közvéleményét, ugyanakkor a saját hazájukban és pártjukban bujtogattak ellenük, és előtérbe tolták a riválisaikat. Ha a »deviacionisták« még ezután is, az ellenük folytatott kampány ellenére is megtartották tekinthetőségüket a saját pártjukban, akkor akcióba léptek a Komintern pénztárnokai, és megvonták az illető párttól az anyagi támogatást. Mégis, ennek a tulajdonképpen legnyersebb nyomást jelentő módszernek a hatékonysága csak mellékes jelentőségű volt. Az orosz forradalom legendája, az igaz legenda a beleiktatott mítoszokkal együtt volt az, ami Sztálinnak a külföldi kommunista pártok hatalmas agglomerátuma fölött rendkívüli befolyást biztosított, mert ezekben a pártokban sokkal több volt az idealista, mint a köpönyegforgató. De még ezek a köpönyegforgatók is csak viszonylagos értelemben voltak köpönyegforgatók. Ők készek voltak ugyan minden vezérnek engedelmessé válni, de csak úgy, ha mögötte a forradalom tekintélye állt. Sztálinnak éveken át sikerült elérnie azt, hogy a vendégei, a külföldi kommunisták úgy járják, ahogyan ő fújja, és alávessek magukat az ő akaratának, de ez mégis elsősorban azért sikerült neki, mert mindezek az emberek szívvel lélekkel szolgálni akartak a nagy eszmének — a szocializmusnak —, azt pedig, helyesen vagy helytelenül, de azonosították azzal, ami Oroszországban volt keletkezében...

... Így történt meg az, hogy a Komintern nemcsak hogy visszfényre lett az orosz párt fényének, de a politikája is hűen tükröződött az orosz pártban végbemenő minden változást, minden erőátcsoportosítást... Amíg a triumvirátus Trockijjal küzdött, a trockizmus volt a Komintern muma... egy későbbi szakaszban a Kominternnek azok a vezetői, akiket felfogásaik vagy érzéseik Zinovjevhez, a Komintern elnökéhez kötöttek, vagy csatlakoztak a Zinovjevvel támadókhöz, vagy elmozdították őket funkcióikból. Az alatt a néhány év alatt, amíg Sztalin szövetségese volt, Buharin volt a Komintern csillaga és első hegedűse... de amikor ez a blokk széthullott, a Kominternnek újabb »bolsevizációs« fájdalmon kellett átessen...

Deutscher állandóan hangoztatja a sztálini politika és külpolitika ketősségét és kétarcúságát, ami onnan eredt, hogy verbálisan kénytelen volt forradalmi szövegeket használni, a gyakorlatban azonban »a szocializmus egy országban« politikáját folytatta. Mindennek következtében az orosz külpolitika is ellentmondó, nehezen vagy alig volt érthető, állandó meglepetésekkel szolgált, és Deutscher könyvének két fejezetében foglalkozik ezzel a rendkívül gazdag anyaggal, kezdve a kínai forradalommal kapcsolatos álláspontoktól, egészen a Hitlerrel kötött szerződésig. Mivel itt is lehetetlen átfogó képet adni, két kulcshelyzetet ismertetünk csak: a sztálini külpolitikát a spanyol polgárháború és a szovjet—német barátsági szerződés idején.

Sztalin Hitlerhez való viszonyának egyik sarkalatos tényezőjét abban látja, hogy ő kezdettől fogva egészen a Szovjetunió elleni támadásig kitartóan hitte, hogy diplomáciai huzavonával és ügyeskedéssel elkerülheti vagy legalábbis elodázhathatja a Németországgal való frontális összeközést. Természetesen a harmincas évek diplomáciai játékait nem lehet egyszerűen csak Sztalin tévedésével magyarázni. Az út a szovjet—német egyezményig kanyargós volt, és benne nem kis szerepük volt a nyugati

kormányoknak, amelyek határozatlanságukkal, vakságukkal és kicsinyességükkel olykor valósággal kényszerítették Sztálint Hitler karjaiba, nem szólva arról az abban az időben valószínűleg súlyosan latba eső megfontolásról (a harmincas évek végén), hogy a Nyugattal való szövetség Oroszországnak azonnali háborút jelentett volna, míg a paktum időt adott, sőt azt a reményt is nyújtotta, hogy a háború végén a pihent Oroszország esetleg döntőbíróként is jelenhet meg a kimerült ellenfelek között.

Hogy az ilyen pragmatikus és csak a Szovjetunió érdekeit tekintő külpolitikának milyen következményei voltak az európai kommunista mozgalomra, azt nem kell különösebben hangsúlyozni, de hogy erről mit gondoltak Sztalin bürokratái, az egyikük világosan kifejezte, mondván, hogy „többet ér egy szovjet traktor, mint tíz külföldi kommunista”.

Megkíséreljük az eddig elmondottakat a könyvből vett néhány részlettel illusztrálni:

...Hitler uralomra jutása után egy évvel maga Sztalin, aki akkor végre felismerte a háborús veszélyt mint a náciizmus velejáróját, meg lehetőségen ködösen ugyan, de figyelmeztette a tizenhetedik pártkongresszus résztvevőit, hogy »érők a forradalmi krízis, és a fasiszmus közel sem lesz hosszú életű«. Amit azonban Sztalin nem vett észre és amit a szónokai határozottan lehetetlennek és megvalósíthatatlannak tartottak, az az volt, hogy Hitler maga fogja megsemmisíteni a szociáldemokráciát a kommunizmussal együtt, hogy a fasiszmus koncentrációs táborba küldi az »ilkertestvérét«, és óriási hatalommonopóliumot teremti. Mégis meg kell jegyezni, hogy nemcsak Sztalin ringatta magát ebben a tévhitben. A német szociáldemokrata vezetők az utolsó pillanatig azzal áltatták magukat, hogy hátha mégis modus vivendit találnak Hitlerrel a német, angol és francia konzervatívok, akik a náciizmusnak drukkolnak, saját magukat vezették az orruknál fogva, amikor azt hitték, hogy Hitler az általuk megszabott szabályok szerint játssza majd a játszmát...”

Hitler uralomra jutása után — írja Deutscher — a Szovjetunió Németországgal szemben ugyanazt a politikát igyekezett folytatni, mint a Weimari Köztársaság idején. Kuriózumként megemlíti, hogy egy évvel Hitler uralomra jutása után még a német véderő szakértői szovjet területen végezték azokat a titkos katonai kísérleteket, amelyeket a békeszerződés értelmében Németországban nem végezhetek.

„A náciizmus uralomra jutása Németországban nem készítette Sztálint mindjárt külpolitikája megváltoztatására. Előbb látni akarta, hogy mennyire lesz szilárd a náci uralom, valamint azt is, hogy Hitler folytatja-e az elődei rapallói politikáját, vagy pedig a *Mein Kampf* című könyvében kifejtett elvei szerint kíméletlen és rendíthetetlen ellensége lesz a szovjetnek. Ezekre a válaszokra várva, gondosan ügyelt, nehogy valamivel provokálja Hitlert. Várható volt, hogy az abszolút passzivitás, amelyet a német kommunizmus tanúsított, megengedve Hitlernek, hogy megsemmisítse, megkönnyíti majd Németország és Oroszország baráti viszonyának folytatását, mert ez a passzivitás egyenesen látványosan bizonyította,

mennyire alaptalanok voltak a fektevések, hogy az oroszok beavatkoznak a német belpolitikájába. Az 1922-beli rapallói egyezmény és az 1926-ban kötött semlegességi és barátsági szerződés még érvényben voltak... Érvényüket 1933 áprilisában, tehát alig néhány héttel Hitler uralomra jutása után meghosszabbították. Hitler véres leszámolója a belső ellenzékkel és a fajüldözés éppoly kevéssé hatottak a Moszkva és Berlin közötti diplomáciai ügyekre, mint a Berlin és Párizs vagy a Berlin és London közötti hasonló ügyletekre. Semmi kétség, hogy Sztalin számított a bismarcki hagyománnyal a német diplomaták körében, ez a hagyomány pedig azt kívánta, hogy a német birodalom kerülje az összeköztést Oroszországgal. Hitler kancellárságának első esztendejében Sztalin nyilvánosan egyetlen szót se mondott a németországi eseményekről, pedig hallgatása minden bizonnyal szönnyű volt a Komintern zavart hívei számára."

Sztalin egyes kommunista ellenfelei (Wollenberg, Krivickij és mások) azt állították, hogy Sztalin tudatosan kényszerítette a német kommunistákat, hogy kapituláljanak a náciizmus előtt, mert így akarta megmenteni a rapallói politikát. Deutscher ezt nem látja bizonyítottnak. Szerinte Sztalin politikája az erősödő náciizmussal szemben a rövidlátás klasszikus példája volt, de nem a tudatos árulásé.

A későbbi események sötét sejtéseket ébresztettek a főtitkársban. Németország megneemtámadási szerződést kötött Lengyelországgal, és Sztalin gyanakodott, hogy Hitler az Ukrajna felé irányuló lengyel vágyakat támogatja. Akkoriban Oroszország felajánlotta Németországnak, hogy közösen szavatolják a kis balti államok, Észtónia, Lettónia és Litvánia függetlenségét, mert ez a korridor jó felvonulási terület volt minden Oroszország elleni esetleges támadásra. Hitler elutasította az ajánlatot, mert szabad kezet akart. Ettől a pillanattól kezdve Oroszország nyugati határainak biztonsága lett Sztalin fő gondja.

„A diplomáciai huzavona, amely akkor kezdődött Oroszország és Németország nyugati ellenfelei között és amely eltartott egészen a harmincas évek végéig, a korszerű történelem talán legbonyolultabb ilyen játéka volt, és az egészben Sztalin szerepe volt a legbonyolultabb... Németország jövőendő ellenfeleinek mindegyike megfeszült azon álmom, hogy a háborút talán mégis elkerülheti és azon ködös felismerés között, hogy a háború elkerülhetetlen. Mindegyiküket páni félelem fogta el, nehogy egyedül maradjon a csataterén, és ezért mindegyik lépéseket tett, hogy védelmi szövetséget teremessen. Mindegyik önzikedett minden határozott katonai kötelezettségvállalástól, attól félve, hogy közelebb jön a háború — az ő határaihoz. A jövőendő nagy szövetségesek mindegyikénél pislákol a remény, hogy a feltámadt német militarizmus lendülettel talán sikerül majd olyan irányba terehnie, ami nem árt az ő nemzeti érdekeinek. Kezdetben a német militarizmus szemmel látható gyengesége passzivitást váltott ki mindegyikükből, és amikor Hitler ezt a passzivitást kihasználva kiépítette hadigépezetét, mindegyikük az erőpozíció helyett a gyengeség pozíciójáról kényszerült résztvenni a játékban. A jövőendő szövetségesek mindegyike területet adott el, hogy időt nyerjen, és ezért cserbenhagyott barátokat és szövetségeseket. Így ocselkedett mindegyikük és mindaddig, amíg nem maradt már sem eladni való terület, sem megvásárolni való idő..."

Ennek eredményeképpen és egyéb körülmények folytán is:

„... Abban a pillanatban, amikor robbanásig feszült a német expanzió, Oroszország úgyszólván teljesen elszigetelten állt a nemzetközi porondon. A müncheni válság még kifejezettebbé és tulajdonképpen elviselhetetlenné tette ezt az elszigeteltséget. Az egész válság folyamán Sztalin vészjóslóan hallgatott, ahogyan szokott válságos helyzetekben, de világos volt, hogy a végsőkig megalázott és nyugtalan. »Az ember azt gondolhatja — mondta néhány hónappal később —, hogy Csehszlovákia részeivel fizették meg Németországnak azt a kötelezettséget, hogy megtámadja a Szovjetuniót.« Sztalinnak egyszerűen nem jutott eszébe semmilyen más ok, amiért Chamberlain és Daladier — még hozzá önszántukból — segítettek volna Hitlernek Csehszlovákia feldarabolásában. Cselekedetüktől nemcsak hogy csúfor üttek a kollektív biztonságról szóló mesékből; nemcsak hogy megkerülték a Népszövetséget, amelynek most Oroszország is tagja volt; nemcsak Anglia fordított hátat Oroszországnak, amellyel egyébként semmilyen formális egyezménye nem volt, de hátat fordított neki Franciaország is, elbámulva nyilván, az egész világ előtt, az Oroszországgal kötött szövetségi szerződést...»

Az orosz—francia, francia—csehszlovák és orosz—csehszlovák szövetségi szerződések egymáshoz kapcsolódtak. Franciaország és Oroszország kötelezettséget vállaltak Csehszlovákia védelmére. Franciaországnak kellett volna a szerződések értelmében elsőnek beavatkozni. Mivel ezt nem tette meg, formálisan Oroszország sem volt köteles. Az igazság kedvéért meg kell említeni, hogy még a müncheni válság idején Sztalin közölte a franciákkal, hogy hajlandó védeni Csehszlovákiát, ha a franciák is teljesítik kötelezettségüket... Hogy mit tett volna valójában, azt csak találgatni lehet.

Valószínű, hogy a Németországhoz való közeledés gondolata München után született meg. A béke megőrzésébe vetett reménynek hamar kezdtek ugyanis lappadni, és az is világos lett, hogy Hitler el akarja kerülni erőinek két fronton való megosztását és igyekezni fog vagy Nyugat, vagy Kelet felé összpontosítani őket. Sztalin elérkezettnek látta a pillanatot, hogy befolyásolja ezt a döntést. Javaslatát azonban igyekezett a végsőkig leplezni, hogy el ne vágja a megegyezés útját a nyugati államok felé, és ezért a szovjet—német szerződés előkészítése inkább egy tragikomikus operetthez hasonlított, semmint diplomáciai akcióhoz.

Sztalin várta a fejleményeket.

„... Ugyanakkor azonban a Spree folyóba vetett hálóban mozgott valami. Április 28-án Hitler nagy melldőngető beszédet tartott, amelyben háborúval fenyegette Lengyelországot, de minden addigi szokásától eltérően egyetlen antibolsevista tirádát sem eresztett meg magának. Május negyedikén Sztalin leváltotta a külügyi népbiztosi funkciójáról Litvinovot, aki zsidó volt és ismert nyugatbarát, a helyére pedig Molotovot nevezte ki, a honi földön kinőtt bolsevikot, aki mint „árja” sokkal jobban megfelelt a németekkel való esetleges tárgyalásokra, és akiben, mellesleg, jobban is bízott, mint Litvinovban.

Május 19-én a brit miniszterelnök az alsóházban néhány kifejezésben becsmérlő nyilatkozatot tett Oroszországról. Másnap, május 20-án Molotov Sztalin parancsa alapján kapcsolatba lépett von Schulenburg gróffal. A német nagykövet még korábban értesítette őt a német kormánynak arról a kívánságáról, hogy újítsák fel a zsákutcába jutott és félbehagyott kereskedelmi tárgyalásokat. Erről szólva Molotov megjegyezte, hogy ha valóban folytatni akarnák a tárgyalásokat, akkor meg kellene teremteni hozzá a politikai alapot. Hiába próbálhatta azonban a német követ kiszedni beszédétársából hogy mit akart ezzel mondani. »Molotov úr szemmel láthatóan a fejébe vette, hogy csak ennyit mond és egy szóval se többet«, jelentette von Schulenburg Berlinbe... Miután így megtette az első lépést, Sztalin a továbbiakat Hitlerre bízta, de ez nem akart rúd elé szaladni. Ezért egy bizonyos idő múltán megparancsolta Grigorij Asztahovnak, a berlini követség egy kis névtelen tanácsosának, hogy egy kicsit nyíltabban tapogatózzon a német külügyminisztériumban... Ha Asztahov küldetése nem sikerül, Sztalin könnyen megtagadhatta és feláldozhatta volna. Óvatosságában odáig ment, hogy ideiglenesen hazahívta Merekalov nagykövetet...”

...Elsőnek, úgy látszik, Hitler üdegei mondták fel a szolgálatot. Különböző csatonnákon, de főleg Ciano gróf olasz külügyminiszter útján, Sztalinnak végül is tudomására jutott, hogy Németország kész megváltoztatni álláspontját Oroszországgal szemben... Június 22-én az oroszok hajlandónak mutatkoztak »politikai alap« nélkül is folytatni a kereskedelmi tárgyalásokat. Három nappal később Párizs és London beleegyezett, hogy katonai küldöttséget menessen Moszkvába...”

Sztalin tovább játszotta a kettős játékot:

„...A nyugati katonai küldöttségekkel való tárgyalásokra a legmagasabb rangú katonai vezetőket és Vorosilov hadügyminisztert küldte, a náciakkal való kapcsolatok fenntartása pedig továbbra is a kis tanácsoson, Asztahovon nyugodott.

Még manapság, az időközben nyilvánosságra hozott számos korabeli okmány birtokában sem lehet teljes bizonyossággal megállapítani, hogy a kettős játék melyik részének tulajdonított Sztalin nagyobb fontosságot... Egy azonban bizonyos. Ha a nyugati kormányok egyenesen a fejükbe vették volna, hogy Sztalint Hitler karjaiba kergetik, akkor sem tehették volna hatásosabban, mint ahogy tették. Az angol—francia katonai küldöttség úgy húzta-halasztotta az oroszországi utazást, hogy ezzel drága tizenegy napot veszített. További öt napba került maga az út, mivel az elképzelhető leglátóbb hajót választotta. Amikor azután nagy keservesen megérkezett Moszkvába, kiderült, hogy nincsenek világos meghatalmazásai. Ugyanazok a kormányok, amelyeknek elnökei, akik nem tartották méltóságukon alulinak, hogy Hitler egyetlen füttyenésére Münchenbe repüljenek, az Oroszországgal kötendő szövetség tárgyalásaira egyetlen olyan embert se küldtek, akinek miniszteri rangja lett volna. A katonai tárgyalásokra küldött tiszteknek pedig kivétel nélkül alacsonyabb volt a rangja, mint azoknak, akiket például Lengyelországba vagy Törökországba küldtek tárgyalni...

Augusztus első felében hirtelen fordulat állt be. Egyszeriben világos lett, hogy Hitler nagyon is kívánja Sztalin barátságát. Hitler, az udvarló, olyan hevesen udvarolt, hogy napról napra kellemetlenebb lett. Asztahov értesítette Moszkvát, hogy a német külügyminisztérium egyre türelmetlenebbül sürgeti a baráti szerződést Oroszországgal. Schulenburg augusztus 3-át átadta Molotovnak Ribbentrop üzenetét, amelyben a náci kül-

ügyminiszter olyan messze ment, hogy épp csak hogy meg nem tagadta a Komintern-ellenes paktumot, és ugyanakkor megígérte, hogy »hisztelenben tartják a szovjet érdekeket a balti államokban és Lengyelországban«. Sztálin ekkor végleg döntött. Láta, hogy sikerülnie fog Oroszországot távol tartani a háborútól. De nem sietett kezét nyújtani Hitlernek...

...A fejét rázva, Molotov komor képpel közölte Schulenburggal, hogy tulajdonképpen még nem látja, hogy Németország megváltoztarta volna az álláspontját... Amikor Ribbentrop, most már égve a türelmetlenségtől, találkozót kért Sztálinnal, előbb kosarat kapott, azután Sztálin megparancsolta Molotovnak, hogy Schulenburg minden további hasonló követelésére ugyanazzal a »refrénnel« válaszoljon: hogy Hitler küldöttének esetleges látogatása hosszas előkészületeket igényel. Sztálin végül is abba a helyzetbe került, hogy neki udvarolt az az ember, aki előtt reszketett egész Európa...

Augusztus huszonharmadikán végre elkezdődtek a tárgyalások, amelyeknek az eredménye az ismert szovjet—német meg nem támadási szerződés lett. Kevésbé ismert tény, hogy ennek a szerződésnek volt egy titkos záradéka, amellyel a németek átengedték Oroszországnak a balti államokat és Lengyelország egy részét, valamint délen a román uralom alatt levő Besszarábiát.

„Sztálinnak természetesen tudnia kellett, hogy ez a paktum megszádlította Hitlert a két fronton való háborúzás rémétől és hogy e tekintetben tulajdonképpen lehetővé tette a második világháború kitörését. De emiatt nem fájt a feje. Úgy tartotta, hogy a háború egyébként is elkerülhetetlen... Sztálin látta, hogy Lengyelország meghódítása néhány száz kilométerrel közelebb hozta keletre a német állásokat egy esetleges Oroszország elleni támadáshoz. Ezért arra a következtetésre jutott, hogy mindent meg kell tennie ennek a stratégiai kockázatnak a csökkentésére. Ezt viszont csak úgy tehetette, ha maga is részt vesz Lengyelország darabolásában... Sztálin számára elérkezett az idő, hogy elvesse külpolitikája kedvelt jelszavát, miszerint »Nekünk egy talpalattnyi idegen terület sem kell.«

Hogy a kép úgy-ahogy teljes legyen, itt vissza kell térnünk a spanyol polgárháború eseményeire és Sztálin szerepére ezekben a tragikus eseményekben. Ebben az időben a szovjet diplomácia egy, a nyugati polgári demokráciákkal való szövetség megteremtésén fáradozott, de a nyugati burzsoázia bizalmatlanságát nem tudta megtörni.

„...Annak bizalmatlansága nemcsak az emlékeken alapult... Sztálin most sem temethette el a világforradalom kísértetét, mint ahogy a saját árnyékának sem tilthatta meg, hogy minden lépését kövesse. Bármennyire mérsékelték, »tisztán« demokratikusak, alkotmányosak és »tisztán« hazafiasak voltak is a népprontok számára szentesített jelszavak, ő mégsem volt képes kiiktatni e frontok forradalmi töltését. Akarva, nem akarva Sztálin fejleszteni volt kénytelen ezeket a potenciálokat, hogy azután felhasználja őket a saját céljaira. A népprontok győzelme a spanyolországi és franciaországi választásokon szinte önműködően folkozta az anti-kapitalista hőmérsékletet és a dolgozó osztályok önbizalmát. Ezek, kö-

dösen ugyan, de hitték, hogy a győzelmek, ha egyebek nem, de előjátékai a gyökeresebb társadalmi reformoknak vagy esetleg a forradalomnak is. A francia és spanyol kommunista vezetők nem zárkózhattak el az ilyen tömeghangulat elől. Franciaországot soha nem látott erejű sztrájk és tüntetéshullám rázta meg; Spanyolországban kitört a polgárháború; egész Nyugat-Európa új társadalmi feszültségektől vonaglott. Hiabár a kommunista vezetők a Moszkvából kapott utasítások alapján gyakran mindenről illük telhetőt megtettek, hogy fékezze ezt a megmozdulást, ezek az események mégis félelemmel töltötték el a középosztály tagjait, ébresztgették a fasiszmus iránti lappangó szimpátiájukat, és bizalmatlanságot szítottak Oroszországgal szemben. Így azután egy különös dialektikus folyamat hatásaként a népfrontok megsemmisítették tulajdonképpen magát a célt, amiért életre hívták őket. Össze akarták békíteni a polgári, burzsoá Nyugatot Oroszországgal, de valójában fokozták ugyanennek a Nyugatnak a bizalmatlanságát Oroszország iránt. Kényszeríteni akarták országait kormányát, hogy lépjenek szövetségre Oroszországgal, de az ilyen nyomások csak mélyítették a szakadékat a lehető szövetségesek között...

... Ahhoz, hogy megvalósítsa a pozitív céljait, a forradalomnak első-sorban meg kell történnie; de a negatív eredményhez, vagyis az ellenforradalmi akció kiváltásához elegendő, ha fenyeget. És München előestéjén Franciaországban éppilyen reakció kezdett hirtelen erősödni. A népfront szemmel láthatólag hasadozott, és a francia—oros szövetség valószínűsége még kisebb lett mint azelőtt volt. »Franciaország nem hisz Oroszországnak«, mondta Litvinov 1938-ban egyik diplomata kollégájának, »a Szovjetuniónak pedig nincs bizalma Franciaországhoz«.

A spanyol polgárháború hasonló dilemmák élé állította Sztalint. Természetesen, kívánna kellett Franco vereségét — mégpedig nemcsak azért, mert az ilyen kívánság összhangban volt akkori antifasiszta politikájával, hanem azért is, mert egy fasiszta rezsim kialakulása a Pireneusok túloldalán csak fokozta volna Franciaország félelmét Németországtól. A spanyol polgárháború azonban mindenféle forradalmi komplikációkkal volt terhes. Megtörténhetett volna például, hogy a köztársaság védelmére felfegyverzett spanyol dolgozó tömegek megkísérelték egy kommunista vagy anarchokommunista proletárdiktatúra bevezetését. Továbbá, a nincstelen parasztok egy ilyen, a régi Oroszországhoz hasonló feudális országban határozottan előállhattak volna az agrárreform követelésével. De ha valóban megtörténne, hogy Spanyolország is eljutna a maga „Októberéhez”, akkor Nyugat-Európa még jobban megoszlik, és az Oroszországgal való meg egyezés kilátásai még kisebbek lesznek.

Eppen ezért a Kormány azt az utasítást adta spanyol szekciójának, hogy tevékenységét korlátozza a köztársaság védelmére Franco ellen, de a világért se követelje az ipar társadalmisítását és a nagybirtokok kisajátítását. Sztalin megparancsolta Litvinovnak, hogy lépjen be Leon Blum kezdeményezésére alakított be nem avatkozási bizottságba, és Oroszország egy ideig valóban kitűnt a Spanyolországban való be nem avatkozásban.

De Sztalin nem maradhatott meg ennél az álláspontjánál. Elsősorban azért, mert Hitler és Mussolini igenis beavatkoztak Spanyolországban, és neki mint a baloldali védnökének nehéz volt tartózkodni. Ezért végül ő is beavatkozott, azután pedig a francia kommunista úrián megkísérelte rávenni a francia kormányt, hogy az is így lépjen fel, mert feltételezése szerint egy ilyen akciónak legalább annyit eredményezhetett volna, hogy Hitler és Mussolini többé nem mernék beavatkozni. Meg kell azonban jegyezni, hogy itt valami sokkal fontosabb dolog forgott

kockán. Ha a nyugati demokráciák valóban beavatkoztak volna Spanyolországban, akkor igen messze mentek volna a Németországgal szembeni határozott katonai kötelezettségek vállalásának útján. Az új fegyverek kipróbálására szolgáló európai gyakorlótér helyett Spanyolország akkor a második világháború első hadszíntere lett volna. A nyugati kormányok azonban csökönnyösen megtagadták a beavatkozást, habár tétlenségük legtöbbet Hitlernek és Mussolininek használt... Mindennek az lett a vége, hogy a veszekedések a be nem avatkozási bizottságban nagyon megrontották a viszonyt Oroszország és Anglia—Franciaország között.

Az ellentmondások, amelyekbe Sztalin a külpolitikájával belegabalyodott, végül is oda juttatták, hogy a Kremből a spanyol polgárháborún belül külön polgárháborút folytatott. A szélsőséges beállítottságú spanyol anarchisták és anarchoszindikalisták haragudtak a kommunisták nem forradalmi taktikája miatt; Katalóniában a féltróckista POUM párt megkísérelt több társadalmi radikálisizmust bevinni a harcba. Sztalin ekkor elhatározta, hogy megállítja és leszereli ezeket az antiortodox baloldaliakat, és a szovjet fegyverek és lőszer eladásának feltételeként azt követelte a spanyol kormánytól, hogy az államapparátust tisztítsa meg ezektől az elemektől. Instruktoraival együtt ekkor a politikai rendőrségének az ügynökeit, az eretnekvadászat és tisztogatás régi, kipróbált mestereit is elküldte Spanyolországba, és ezek csakhamar saját külön rémuralmat vezettek be a köztársaságiak soraiban. Mintha csak minél jobban ki akarta volna hangsúlyozni ennek a vállalkozásnak a protesztik voltát, Katalóniában, az eretnekek fő fészkeiben, Sztalin a tisztogatást Antonov Ovszejenkóna, az 1917-es hősré és egykori trockistára bízta, és amikor Antonov Ovszejenko visszatért Oroszországba, őt is kivégeztette. Sztalin fő motívuma az a vágy volt, hogy megőrizze a spanyol népfront republikánus hírét és így megakadályozza, hogy az cseleksedeteivel önmaga ellen fordítsa a brit és a francia kormányt; de senki tekintélyét nem mentette meg és mindenkit antagonizált. A nyugati konzervatív közvélemény, amely örült a spanyol baloldal belső testvérharcának, de amelyet zavarba hozott Sztalin politikájának szörnyű bonyolultsága, most azzal vádolta Sztalint — hogy ő a fő forradalmi bujtogató."

(Folytatjuk)